

Järki kunniaan

Haastattelussa Normand Baillargeon

Vuonna 1958 syntynyt Normand Baillargeon toimii kasvatustieteen professorina Quebecin yliopistossa Montrealissa. Vapauden eri muodoista kiinnostunut ja perusteettomien uskomusten vallasta huolestunut Baillargeon on julkaissut muun muassa anarkismin historian *L'Ordre moins pouvoir* (2004) sekä esseekokoelman *Raison oblige* (2009), ja yhdessä Christian Boissinot'n kanssa hän on toiminut jääkiekon filosofiaa käsittelevän teoksen *La vraie dureté du mental. Hockey et philosophie* (2009). Hänen kansainvälisesti tunnetuin teoksensa on kuitenkin vastikään myös suomeksi julkaistu *Älyllisen itsepuolustuksen pikakurssi* (ranskaksi 2005), jossa Baillargeon pyrkii antamaan lukijalleen välineitä puolustautua erilaisia irrationalisuuden ja harhaanjohtamisen muotoja vastaan.

Älyllinen itsepuolustus on demokratian kannalta olennaista. Mitä 'kriittinen ajattelu' merkitsee teille kansalaisen näkökulmasta?

Ehdotan, että lähdemme liikkeelle pohtimalla demokratian käsitettä, sillä vaikka tiedän hyvin, että käytännössä se on meidän päivinämme joutunut usein harhateille, teoriassa se viittaa silti asiaan, jonka äärelle kannattaa pysähtyä. Kysymys on itse asiassa yhteenliittymiseen perustuvasta elämäntavasta, jossa ihmiset eivät ole pelkkiä tapahtumien katselijoita vaan osanottajia, jotka voivat ottaa aktiivisesti ja valistuneesti osaa yhteisistä kysymyksistä käytävään keskusteluun ja vaikuttaa myös tehtäviin päätöksiin. Vaatimus, jonka mukaan jokaisesta tehdään potentiaalinen päättävä, edellyttää tietysti sitä, että jokainen on hankkinut lukuisien

tietojen lisäksi myös taitoja – esimerkiksi keskustelu- ja päätöksentekotaitoja – sekä sitä, mitä minun sallittakoon kutsua hyveiksi: vastustajan näkemysten suopeaa kuuntelemista, oman erehtymisen mahdollisuuden ottamista huomioon, totuuden kunnioittamista ja niin edelleen. Kansalaisen elämän näkökulmasta kriittinen ajattelu mielestäni panee liikkeelle ja auttaa hankkimaan tietoja, joita tällainen aktiivinen kansalaisuus edellyttää – retoriikkaa, tilastotiedettä, psykologiaa, epistemologiaa ja niin edelleen – mutta se on mukana myös mainitsemieni taitojen ja hyveiden kehittämisessä.

Tämän perusteella voi arvata, etten kadu, vaikka ihanteeni ovat

samoja kuin valistuksen vuosisadalla. Myönnän kuitenkin, että eräät yhteiskuntamme piirteet, jotka asettuvat näitä ihanteita vastaan, herättävät minussa koko lailla levottomuutta, ja myös kirjani perustuu osittain tähän levottomuuteen. Minusta tuntuu, että koulutus on välineellistynyt koko ajan enemmän, siitä on tehty väline, jolla ihmiset sopeutetaan funktionaalisesti talouteen, eikä sillä ole enää sisältöä. Lisäksi tiedotusvälineiden keskittyminen ja pr-yrittysten jättimäinen mutta tuntematon työ – vain nämä kaksi instituutiota mainitakseni – vääristävät informaation kierron ja vapaan keskustelun propagandaksi ja valmistelevat tietä demokratialle, jossa kansalainen on pelkkä katsoja. Lisäksi tulevat vielä suuren yleisön ja älymystön piirissä ilmenevät irrationalismin ja järjenvastaisuuden muodot. Muutamina viime vuosikymmeninä nämä ilmiöt ovat näkyneet akateemisissa piireissä postmodernismina, esimerkiksi tieteen sosiologiassa voimakkaana ohjelmana, ja niitä on keuhuttu ja ne ovat saaneet huomattavan yleisön.

Millainen sija kriittisellä ajattelulla tulisi olla kasvatuksessa ja koulussa? Mielessäni ovat ennen kaikkea erilaiset yritykset luoda filosofiaa lapsille. Luuletko, että älyllistä itsepuolustusta voitaisiin opettaa heille?

R. H. Ennisin kuuluisaksi tullut artikkeli ”A Concept of Critical Thinking”¹ käynnisti kasvatuliikkeen nimeltä *critical thinking*, joka on nykyisin hyvin tärkeä Yhdysvalloissa ja anglosaksisessa maailmassa. Liike syntyi meille tutuista huolenaiheista, jotka voitaisiin muotoilla lyhyesti sanomalla, että opiskelijat eivät juurikaan osoita kriittistä ajattelukykyä, vaikka heidän opiskeluaikansa saattaa joskus olla hyvin pitkä.

Liikkeen sisällä on aina keskusteltu siitä, miten kriittisiä ajattelijoita pitäisi kasvattaa. Eräiden mielestä riittää, että pidetään kriittisen ajattelun kursseja, toisten mielestä kriittistä ajattelua tulisi sisällyttää eri aineisiin. Ensimmäisen vaihtoehdon vaarana on tietty tyhjähkö formalismi, joka ei ota huomioon, että kriittinen ajattelu suuntautuu aina johonkin. Toisen vaihtoehdon vaarana on se, ettei tiettyyn aineeseen liittyvä opetus ole välttämättä omiaan synnyttämään kriittistä ajattelua. Ensimmäinen argumentti on mielestäni hyvin vahva. Minusta on itse asiassa kiistämätöntä, että eri tiedonalat – siis inhimillisen tiedon muodot, joilla on omat käsitteensä ja todentamismenetelmänsä – tarjoavat keskeisen osan kriittisen ajattelijan välineistä. Kriittinen ajattelu ei esimerkiksi ole sama asia moraalisissa kuin fysiikassa, ja voidakseen kehittää kriittistä ajatteluaan jonkin tiedonalan sisällä täytyy olla perillä erilaisista tiedonaloista sekä niiden käsitteistä ja sisällöistä. Kaiken kaikkiaan olen päätenyt ajattelemaan, että eri aineiden opetukseen täytyisi hyvin varhain sisällyttää kriittisen ajattelun opetusta, sillä eräässä mielessä kriittinen ajattelu ei ole mitään muuta kuin

oikean ja pätevän ajattelun muoto. Myöhemmin kriittiselle ajattelulle voitaisiin omistaa yleisluontoisempaa opetusta, jonka tarkoituksena olisi vahvistaa aiemmin opittua: nähdäkseni tämän tulisi tapahtua filosofian tunnilla, sillä tällä alueella filosofia on mielestäni kärjessä. Olen vain luonnostellut ajatuksiani tässä. Hanke on vaativa ja se vaatisi paljon opettajia, mutta mielestäni se on mahdollinen.

Mainitsemanne filosofia lapsille, *P4C* eli *Philosophy for Children*, edustaa toista suuntausta kriittistä ajattelua edistävässä liikkeessä. Sen kehitti yhdysvaltalainen Matthew Lipman (1922–2010). Ollessaan yliopiston filosofian professorina hänkin tyrmistyi nähdessään, miten heikosti hänen opiskelijansa argumentoivat ja miten epäkriittisesti he ajattelivat, ja niinpä hän päätteli, että kriittisen ajattelun tuominen kuvioihin heti koulun alussa korjaisi asioita sopivasti.

Lipmanin pedagogisessa menetelmässä luokka muutetaan ’tutkailuyhteisöksi’. Pyöreän pöydän ääressä se lähtee liikkeelle ärsykkeestä – pienimmille liikkeelle ärsykkeestä: pienimmille ärsykkeenä voi toimia esine tai isommille Lipmanin kirjoittamista romaaneista lainattu ote. Luokka päättää, mitä kysymystä käsitellään, ja keskustele siitä. Keskustelu noudattaa sääntöjä, jotka edellyttävät muun muassa, että toista kuunnellaan, ketään ei pilkata, kenenkään puheenvuoroa ei keskeytetä, ja suh-taudutaan vakavasti kaikkeen, mitä tutkailuyhteisön jäsenet sanovat. Opettajan tehtävänä on helpottaa yhteisön työtä: hän voi tarpeen mukaan antaa sille informaatiota, keskeyttää keskustelun rohkaistakseen joitain osanottajia puhumaan tai varmistaa, että keskustelu on kaikkien kannalta tasa-arvoista ja oikeudenmukaista.

Mitä tästä pitäisi ajatella? Tiedossani olevat uskottavat ja puolueettomat empiiriset tutkimustiedot eivät valitettavasti salli kovinkaan varmoja johtopäätöksiä, vaikka jotkut tulokset tuntuvatkin lupaavilta.

Esoterismi on edelleen suosittua ja nykypäivän popkulttuuri tuntuu olevan täynnä taikureita ja ihmisiä. Paranormaalista on tullut viihdettä. Yhtäältä sitä voidaan pitää huvitteluna, mutta toisaalta voi ajatella, että esoterismista on tullut melkein liian arkipäiväistä. Luuletteko, että tällainen paranormaalien ilmiöiden ”arkipäiväistyminen” voi vahingoittaa kriittistä ajattelua?

Paranormaaleiksi ja esoteerisiksi luokiteltuja ilmiöitä on monenlaisia, ja ne ulottuvat arkipäiväisestä ja harmittomasta – joku lukee horoskoopkinsa vaikkei todella usko siihen – vahingolliseen tai jopa todella vaaralliseen – esimerkiksi silloin, kun sairaat uskovat, että huijarit pystyvät parantamaan heidät. Kaikkien valistuksen lasten tavoin olen hyvin surullinen tällaisten uskomusten yleisyydestä, ja olen vakuuttunut siitä, että ne todella vahingoittavat kriittisen ajattelukyvyn kehitystä. Olen varma, että Voltairella oli täydet perusteet sanoa: ”Ne, jotka voivat saada teidät uskomaan järjettömyyksiä, voivat saada teidät tekemään hirveyksiä.”

Olette aktiivinen skeptikko. Skeptikot ovat – ainakin Suomessa – joskus huonossa huudossa, sillä heidän ajattelunsa olevan yhtä dogmaattisia kuin vastustajiensa. Voisitteko määritellä oman käsityksenne skeptisestä ajattelusta?

Tässäkin on tärkeä täsmentää, mitä skeptisismillä (kreikan sanasta *skeptomai*, selvitan) tarkoitetaan, sillä aatehistoriassa ajatusta on kehitelty eri suuntiin.

Skeptismin kreikkalaisten kannattajien pyrrhonistien mukaan meillä ei ole kykyä saavuttaa positiivista tietoa, joten tarkoituksena oli saavuttaa sielunrauha nimeltä *ataraksia*, rauhallinen viisaus, joka syntyy siitä, että kieltäydään esittämästä arvostelmia ja teeskentelemästä tietoa. Sekstos Empeirikos, joka tiivisti ja sanallisti tämän pitkän perinteen kolmannella vuosisadalla, sanoi, että päämäärä saavutetaan ”asettamalla kaikki mahdollisin tavoin vastakkain ilmiöt ja ajatukset, joten kun vastakkain asetetut asiat ja järkeilyt on havaittu vastaaviksi, voimme väliaikaisesti lykätä kaikkia arvostelmia ja vapautua siten kaikesta levottomuudesta”.

Mutta myöhemmin skeptisismi on merkinnyt myös kriittistä asennetta erityisesti uskonnollisia dogmeja kohtaan, tapojen erilaisuuden havaitsemisesta syntyneitä etnosentrismien kritiikkiä sekä Descartesin tieto-opillista haastetta, jossa panoksena oli ulkomaailmaa koskevan tietomme oikeuttaminen ja jossa Kant näki ”filosofian skandaalin”. Empiristit ja eritoten Berkeley käsittivät skeptisen haasteen kysymykseksi siitä, miten oikeutetaan siirtyminen subjektiivisista havainnoistamme ulkoiseen maailmaan, jonka oletetaan olevan riippumaton aistimuksistamme ja aiheuttavan ne.

Sitten 1900-luvun puolivälissä Yhdysvalloissa, pääasiassa edesmenneen Martin Gardnerin (1914–2010) vaikutuksesta, syntyi uusi skeptinen liike. Empiristisen filosofian, epärelativistisen fallibilistisen tietokäsityksen sekä tiettyjen empiiristen tieteiden menestyksen innoittamana myös hän törmäsi siihen, että paranormaalit ja irrationaaliset uskomukset ovat joskus yleisiä jopa tieteen ytimessä. Tällaisen skeptismin tavoitteena on siis tarkastella uskomuksia, jotka esiintyvät tieteellisinä tai paranormaaleina, tai kaikenlaisia kiistanalaisia epistemologisia väitteitä ylipäänsä ja levittää tieteellistä ja kriittistä ajattelua, jotta näitä väitteitä voitaisiin arvioida mahdollisimman rationaalisesti.

Kuulun tähän perinteeseen. Ja kaikkien siihen kuuluvien tavoin kieltäydyn sekä sokeasta dogmaattisuudesta että kestävämmästä relativismista, ja asetan ihanteekseni sen, mitä Carl Sagan (1934–1996) kutsui ”herkäksi tasapainoksi”. Hän muotoili sen näin: ”Minusta tuntuu, että tarvitaan kahden suuntauksen herkkää tasapainoa: sen, joka saa meidät tarkastelemaan väsymättömän skeptisesti kaikkia hypoteeseja, jotka meille esitetään, ja sen, joka kehottaa meitä pysyttelemään erittäin avoimina uusille ajatuksille. Jos olet vain skeptinen, yksikään uusi ajatus ei saavuta sinua, et koskaan opi mitään uutta, sinusta tulee vastenmielinen henkilö, joka on vakuuttunut siitä, että tyyperys hallitsee maailmaa – ja monet tosiasiat tietysti osoittavat, että olet oikeassa. Jos toisaalta olet herkkäuskaisuuteen asti avoin eikä sinussa ole rahtuakaan skeptisyyttä, et pysty enää edes erottamaan hyödyllisiä ajatuksia täysin mielenkiinnostomista. Jos kaikki ajatukset ovat yhtä päteviä, joudut eksykseen: silloin yhdelläkään ajatuksella ei nimittäin ole enää arvoa.”

Viite

- 1 Ennis, Robert H., A Concept of Critical Thinking. *Harvard Educational Review*. Vol. 32, No. 1, 1962, 81–111.